

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

PROF. DR.
NECATİ ÖNER
ARMAĞANI

CİLT : XL

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

PROF. DR.
NECATİ ÖNER
ARMAĞANI

Bu Dergide Yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

TERTİP HEYETİ
PROF. DR. SÜLEYMAN HAYRİ BOLAY
DOÇ. DR. RECEP KILIÇ

ISBN: 975 - 482 - 492 - 4

ISSN: 1301 - 0522

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1999

TAKDİM

Ülkemizde bir türlü anlam veremediğim tuhaf alışkanlıklarımızdan birisi de, alanında temayüz etmiş ve değerli hizmetler vermiş insanların öldükten sonra takdir edilmeleri, ne büyük değer olduklarının ancak o zaman farkına varılması hadisedir. 35-40 yıl hizmet ettikten sonra aktif hayattan çekilen nice değerler bir köşede unutulur; öldükten sonra birden hatırlanır ve büyük hizmetler yaptığı anlatılır, nadiren de olsa adına armağan dediğimiz yayınlarla hakkı teslim edilmeye çalışılır.

Sonuçta kendisi ile ilgili hiçbir şey yapılmayanlara göre bu da olumlu bir davranıştır. Gecikmeli de olsa, bir hakkın teslimi olması açısından olumlu bir davranış olarak değerlendirilebilir.

Şüphesiz olması gereken, bu müstesna şahsiyetlerin, hayatta iken kendileri ile ilgili bu değerlendirmelerin yapılmasıdır. Gelenek bu istikâmette oluşursa herhalde çok daha isabetli olur.

Olması gerektiğini ifade ettiğimiz bu üslubun güzel bir örneği elimizdeki kitapla verilmektedir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde 40 yılı aşkın öğretim üyesi ve yönetici olarak hizmet veren Prof. Dr. Necati Öner'in meslektaşları, dostları ve öğrencileri, bir vefa örneği olarak emek mahsulü bu eseri meydana getirdiler. Prof. Öner'i değişik yönleri ile, özellikle felsefe alanında ülkeye yaptığı ve yapmaya devam ettiği hizmetleri ile unutulmazlar arasına soktular. Şifahi ifade ve övgüler uçar gider, ama yazılı dökümanlar nesilden nesile intikâl eder, sonsuza dek bâki kalır.

Prof. Dr. Necati Öner'in meslektaşları, eski ve yeni öğrencileri onu çeşitli yönleri ile değerlendirdiler ve sonuçta felsefi ağırlıklı ve muhtevalı bir eser ortaya çıktı. Bu eserin yıllarca hizmet verdiği İlahiyat Fakültesi yayınları arasında yayınlanması en uygun yoldu. Nitekim öyle oldu; Üniversitemizin onayı ile eser elinize ulaşmış oldu. Bu ilgi ve yaklaşımı dolayısı ile Sayın Rektörümüze ve Üniversitesi Yayın Komisyonu ile Yönetim Kurulu Üyelerine şükranlarımı sunarım. Baskıyı gerçekleştiren Üniversitemiz matbaasının değerli yönetici ve çalışanlarına ayrıca teşekkür ederim.

Yeni ve olması gereken bir gelenek oluşturması dileği ile okuyucuya saygı ile sunulur.

*Prof. Dr. M. Sait Yazıcıoğlu
Ankara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dekanı*

PROF. DR. NECATİ ÖNER'E SAYGI!

Osmanlının en büyük şâiri kabul edilen Bâkî

*Kadrini seng-i musallâda bilip ey Bâkî
Durup el bağlayalar karşına yârân sâf sâf!*

diyor. Koca Bâkî bile zımnem, hayatta kadrinin iyi bilinmediğinden şikayet ediyor. Ferid Kam da:

*Sağlığında nice ehl-i hünerin
Bir tutam tuz bile konmaz aşına
Evvel ânu öldürürler acından
Sonra bir Türbe dikerler başına*

diyerek insanların kadir bilmezliğinden, kıymetleri heba etmelerinden, nankörlükten ve vefasızlıktan şikayet etmektedir.

Başka toplumlar nasıldır? Bilmem, ama bizim toplumumuzda vefasızlık ve kadirbilmezlik eskiden beri şikayet edilecek kadar yaygın sayılır.

Daha erken dönemlerde Üniversitelerimizde büyük hizmetler görmüş çok değerli hocaların adına çıkarılan armağanların büyük bir kısmı, onların vefatlarından sonra çıkarılmıştır. Armağan edilen değerlerin haberi olmadıktan, vefalılığın hazzını tatmadıktan sonra, armağanın değeri ne olacaktır?

İşte bu düşüncelerle Prof. Dr. Necati ÖNER hocamızın yarım asra varan hasbî (karşılıksız) hizmetlerinin hatırlanmasına vesile olması için bir "Armağan Kitabı" hazırlamayı düşündüm. Bana Doç. Dr. Recep KILIÇ her bakımdan yardımcı oldu. Türkiye'deki 70 kadar seçkin felsefeciyeye ve hocanıdan diğer bazı dostlarına haber verip yazı istedik. Hepsini memnuniyetle katılabileceklerini söyledi. Fakat bir kısım arkadaş, mazeretleri sebebiyle katılamadı. Zaman ayırıp çok değerli yazılar gönderen arkadaşların hepsine kalbî teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım. Neticede hocamıza lâayık kalıcı, muhtevalı büyük bir kitap meydana geldi.

Kitabın yayımlanması için Gazi Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Enver Hasanoğlu alâka gösterdi. Üniversite adına yayımlayabileceğini söyledi. Fakat Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mustafa Sait YAZICIOĞLU, 'bu kitabı neşretmek bize düşen bir vazifedir' diye kitaba el koydu. Derhal Rektör Sayın Prof. Dr. Günal AKBAY ile görüşüp karar çıkarttı. Sayın Dekana ve Sayın Rektör AKBAY'a da bu sıcak alâkadan dolayı teşekkür ederim. Her bakımdan örnek bir hareket ve örnek bir kitap oldu. Bu, muhterem ÖNER'e, lâyük olduğu saygının küçük bir nişanesidir. Nice nice yıllara!... Derin saygılarımızla...

Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY

İÇİNDEKİLER

Sayfa

HAYATI, ESERLERİ VE HAKKINDA YAZILANLAR

Araş. Gör. İsmail KÖZ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER'in Biyografisi</i>	3
Doç. Dr. Recep KILIÇ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER ile "Düşüncelerinin Gelişim Seyri" Üzerine Yapılan Mülakat</i>	9
Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY, <i>Felsefe Yapmak ve Necati ÖNER</i>	15
Prof. Dr. Afşar TİMUÇİN <i>Hocamız Necati ÖNER</i>	21
Prof. Dr. Bilal DİNDAR <i>Felsefeyi Sevmek</i>	23
Prof. Dr. Şahin YENİŞEHİRLİOĞLU <i>Kendimle Sesli Bir Konuşma</i>	27
Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER'in Sosyal Yönü</i>	35
Prof. Dr. Necmettin TOZLU <i>Felsefeyi Güzelleştiren Adam</i>	39
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER'in Hürriyet Anlayışı</i>	45
Doç. Dr. Vahdettin BAŞÇI <i>Örnek Bir İnsan Hocam Prof. Dr. Necati ÖNER</i>	79
Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir ÇÜÇEN <i>Mantığın Kaynağı Problemi</i>	83

SİSTEMATİK FELSEFE İLE İLGİLİ YAZILAR

Prof. Dr. Teo GRÜNBERG <i>Bilgi Teorisi ve Gettier Problemi</i>	97
Prof. Dr. Abdulkuddüs BİNGÖL <i>İletişim Bağlamında Mantık ve Dil</i>	105
Prof. Dr. Teoman DURALI <i>Tarihin Dayanılmaz Ağırılığı</i>	117

VII

Prof. Dr. Doğan ÖZLEM	
<i>Felsefi Hermeneutiđe Geçiř Yolu Olarak Tarihselcilik</i>	127
Prof. Dr. Hüsameddin ERDEM	
<i>Allah'ın Varlığının Delillerinin Kur'anî Temelleri</i>	147
Prof. Dr. Hanifi ÖZCAN	
<i>Birbirine Zıt İki Epistemolojik Yaklaşım "Temelcilik" ve "İmancılık"</i>	157
Doç. Dr. Hakan POYRAZ	
<i>Ahlaki Özgürleşmenin Önündeki Bir Engel Olarak Fanatizm</i>	177
Doç. Dr. Mustafa YILDIRIM	
<i>Düşünce Özgürlüđü Üzerine</i>	189
Doç. Dr. Ali Osman GÜNDOĐAN	
<i>Edebiyat İle Felsefe İlişkisi Üzerine</i>	195
Doç. Dr. Ayhan BIÇAK	
<i>Tarihin Yapısı ve Kültür Bilimlerindeki Rolü</i>	205
Doç. Dr. Recep KILIÇ	
<i>Din Öğretimini Temellendirme Problemi</i>	215
Yrd. Doç. Dr. şahin FİLİZ	
<i>İslam Felsefesinde Tanrı Anlayışı Karşısında Bireyin Konumu Problemi</i>	223
Dr. Münir DEDE	
<i>Kapalı Toplum ve İlk İnanışlar</i>	243
J. Ronald ENGEL (Çeviren: İbrahim ÖZDEMİR)	
<i>Sürdürülebilir Kalkınma Ahlakı</i>	255
FELSEFE TARİHİ İLE İLGİLİ YAZILAR	
Prof. Dr. Ömer Naci SOYKAN	
<i>Hegel Sisteminde Tarih Felsefesi</i>	271
Prof. Dr. Mehmet BAYRAKTAR	
<i>Spinoza'nın Natura Naturans ve Natura Naturata Kavramlarının İslâmî Kökenleri</i>	291
Doç. Dr. Nurten GÖKALP	
<i>Beden-Zihin Etkileşimi ve Popper İle Eccles</i>	301
Yrd. Doç. Dr. Ülker ÖKTEM	
<i>Descartes'da Bilginin Kesinliđi Problemi</i>	311
Yrd. Doç. Dr. Emel KOÇ	
<i>J.P. Sartre Felsefesinde "Ben-Başkası-İletişim" Problemi</i>	333
BİLİM TARİHİ İLE İLGİLİ YAZILAR	
Prof. Dr. Mübahat Türker-KÜYEL	
<i>"Ulemâ-i Kiram" ve "Tafra-Tehille"</i>	351

Prof. Dr. Esin KAHYA <i>Erzurum'lu İbrahim Hakkı</i>	371
Prof. Dr. Hüseyin AYDIN <i>Kusta B. Luka ve Ruh İle Nefs Arasındaki Ayırım Adlı Kitabı</i>	387
Doç. Dr. Remzi DEMİR <i>Takiyüddin İbn Maruf'un Ondalık Kesirleri Trigonometri ve Astronomiye Uygulaması</i>	403
Doç. Dr. Melek DOSAY <i>Tüccarzâde İbrahim Hilmi'nin "Maarifimiz ve Servet-i İlmiyyemiz" Adlı Eseri</i>	425
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR <i>Kemâlüddin el-Fârîsi ve Tenkih el-Menâzır Adlı Kitabı</i>	433
KÜLTÜR HAYATI İLE İLGİLİ YAZILAR	
Prof. Dr. Mehmet AYDIN <i>"Türk Müslümanlığı" Üstüne Bazı Düşünceler</i>	445
Prof. Dr. Şafak URAL <i>Demokrasi Kavramı, Toplumsal Değerler ve Birey</i>	451
Prof. Dr. Muammer C. MUŞTA <i>Sekülerleşme Laiklik Demokrasi ve Eğitim</i>	461
Doç. Dr. Mehmet AKGÜN <i>1839-1920 Yılları Arasında Türkiye'de Aydınlanmanın Uzantısı Olarak Temsil Edilen Felsefi Akımlar</i>	475
Yrd. Doç. Dr. Uğur Köksal ODABAŞ <i>Rıza Tevfik ve Felsefesi</i>	499
Dr. Yaşar KALAFAT <i>Horasan Eri Olarak Bilinen Anadolu Yatırları-I</i>	511

PROF. DR. NECATİ ÖNER

***SİSTEMATİK FELSEFE İLE
İLGİLİ YAZILAR***

TARİHİN DAYANILMAZ AĞIRLIĞI

*Prof. Dr. Teoman DURALI**

1. Değerler

İnsan, hem canlı hem de kültür varlığı olarak geçmişin ürünüdür. Âvâmî siyâsî bir söze başvurursak, insan, hem doğal, hem toplumsal kalıtımı bakımından 'gerici'dir. Doğal kalıtımı cihetiyle anne-babası yoluyla en eski canlılara, çekirdeksiz hücrelere; başta dil gelmek üzere, kültür-toplum mirâsı vechesiyle ise, yaşadığı günden çok öncelere geri gider. Ne var ki, aynı zamanda 'ilerici'dir de. Zirâ her anne-babanın çocuğu, ebeveynine birtakım iç -genetik- ile dış -tip- özellikleri bakımından benzemekle birlikte farklıdır. Bu, kültür-toplum düzleminde de böyledir. Nesiller, birbirlerine bazı değerleri aktarırlar: Gelenekler. Ancak, her nesil, kendi değerler hazinesinde -: Görenekler- irili ufaklı değişiklikler yaparak birtakım kültür unsurlarını sonrakisine devreder. Sözüünü ettiğimiz değerler, insanın elinin altında ve çevresinde bulunduğu fizik, coğrafya, topoğrafya, iklim ile hava şartları ve hayvan ile bitki varlıkları çerçevesinde ve taş ile toprak cinsinden hammaddelerden yararlanılarak üretilirler. Görüldüğü gibi, insan kendi günlük âcil yahut müstakbel ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde hammaddelerin, yânî malzemelerin -dallardan, yapraklar ile samandan örülü kulübeden tutunuz da fezâ taşıtına dek uzanan bir yelpâze cinsinden- mamûle dönüştürülmesiyle değerler oluşturulur. Hammaddeden mamûlün üretilmesi, bir fikir şablonu çerçevesinde gerçekleşir. Fikirler, inançlar tarlasından biter. Anlaşılacağı üzere, söz konusu olan zihnin yahut dimâğın, elle iş ve güç birliğidir. Zaman-mekân hatlarında yer alan fizik-kimya kuvvetlerinin doğrudan etkisi ile güdümünde yürümeyen dimağ-zihin işlemleri manevî dediğimiz âlemdir. İşlenen ise maddî dünyadır. İnsanın manevîyâtı ile içerisinde yaşadığı maddî dünya arasında dialektik bir ilişki yürürlüktedir -işte bu görüş, gerek İlkçağ Çin bilgeliliğinin **Taosunda** gördüğümüz *Yin-Yang* karşıtlığında gerekse Eskiçağ Egeli bilge *Herakleitos*'un mensur parçası "*Savaş*"ta ifâdesini buluyor.

* İstanbul Üniversitesi Felsefe Profesörü.

Maddî dünya ile manevî âlem, sav ile karşısav durumundadırlar. Bu 'savlaşma'nın 'evlâd'ı, başka bir deyişle, *sentezi*, 'değer'lerdir.

2. İnançlar

İnsanları birarada yaşatacak kudret ile kâbiliyetteki *değerler*, *inanç*-tırlar. Bunların pek küçük bir bölümü, öteki inançların, dolayısıyla da değerlerin 'anne'sidir. Onların kendileri, özge inançlardan neşet etmemekle birlikte, 'inanç doğurur'lar. Bu 'kaynak inanç'lardan doğmuş olanlar, özellikle maddî zemin ve zaman ile mekân boyutlarında geçer oldukları görülür. Mezkûr 'inanç'lar -en azından, gündelik yaşama düzleminde- 'bilgi' durumuna gelir. Geçerli olup olmadığı soru konusu kılınmayan, ve yukarıda belirtildiği üzere, kendisi esas olup müteâkib inançları doğuran, üstün ve tereddüte mahal bırakmayan yaptırım gücü bulunan 'inanc'a 'imân' diyoruz.

3. Kültür

Bir yahut birkaç merkez inanç (**imân**) etrâfında yahut altında tutarlıca derleştiğini tasavvur edebileceğimiz bir belirli inançlar bütünlüğü, belli bir *Kültürü* oluşturur. Bahse konu merkez inanç/ların dayandığı en temel inanç yahut belirli az sayıdaki inançlardan türemiş başka bir inançlar kümesi, akrabası olan yahut olanlarla birlikte oluşturduğu daha üst ve kapsayıcı kültür topluluğu seviyesine *medeniyet* adını veriyoruz.

İşte, insan olarak hayatımızı biçimlendiren -aile, oba, oymak, boydan millete dek uzanan- kültür katları, değer öbekleri demek olan inanç ilmikleriyle örülür. Bahis konusu inançların içerisine doğuyoruz. Başka bir söyleyişle, dirimsel (**İng** biotic) yapımız ile fizik çevremiz gibi, toplum-kültür ortamını da hazır buluyoruz. Bir şeyi hazır bulmak, onun, 'ben' olmadan önce varolduğunu gösterir. Yaşanan ândan önce varolmuş her şey 'geçmiş'tedir. Toplum-kültür varlığını ifade eden gelenek-görenek-âdet çeşidinden geçmiş değerler öbekleri 'geçmiş'ten 'şimdi'ye akıp varırlar. '*İnançlaşmış*' bazı 'değer'lerden kalkarak bedence ve ruhca kendi 'ben'imi ve kültür-toplum ortamım ile fizik çevremi 'değerlendiririm'.

4. Bireylilik

Dirimsel faaliyetleri (**İng** biotic functions) kesintiye uğratmaksızın canlılığın irdelenmesinde ulaşabileceğimiz en alt, en temel varlık seviyesi '*bireylilik*'tir. Hücreden başlayarak beşere dek her canlı bireyi kendisine vucut veren 'altbirey'lerin bütünlüğüdür (**Fr** intégration). Meselâ, hücrenin çekirdeği, mitokondrisi, golgi cihâzı gibi yapılar, onda yer alan 'altbirey'lerdir. Filvakî kendisini oluşturan 'altbirey'lerden hareketle belirli bir hücrenin bütününi daha seçikce anlayıp açıklayabiliriz. Ancak incelediğimiz hücreyi 'altbirey'lerine, başka bir deyişle, organcıklarına ayırdığımızda, onun canlı bütünlüğünü yitiririz. Böyle bir durumda o, *ölü*dür. Demekki, *bilim* işlemlerinde, yaşayan varolanı 'altbirey'lerine ayırdığımızda, canlı bütünlüğünü bozup ortadan kaldırıyoruz. Bu

durum yine bir dirimli (**İng** biotic) varolan olarak beşer için de geçerlidir. O da öyleyse 'birey'dir. Her canlı birey, evrim basamaklanmasındaki (**İtal** scala) yapıca ve işleyişce (**ing** mechanism) karmaşıklık derecesi uyarınca, 'bireyliliğ'inin farkına değişik raddelerde varır. Bir ağaç, ışığın kuvvetine, marûz kaldığı basınca göre gelişip serpilir yahut tersine kurur. Bu 'bireyliliğ'in farkına varmanın bir derecesidir. Balık, ondan daha seçikçe farkındadır. Çünkü, dış etkenler, onun bünyesinde haz yahut acı duyularının ortaya çıkmasına yol açar. Bu durum, artık köpekte, kedide, deve, atta yahut maymunda iyice belirginleşir. Ne var ki, hiçbiri duyu boşandırıcı bir etkene marûz kalmadıkça, durduk yerde, acıyı yahut hazzı duymulayamaz. Hele, acı, haz ve daha başka duyarlar üstüne düşünemez. Zirâ kavramlaştırma istidâdına mâlik değildirlir.

5. İnsan-olma

Bahis konusu kuvveyi hâfiz beşer, bunu içerisine doğduğu toplumda fiile dönüştürdüğünde, 'insan' olur. 'İnsan'ın 'bireyliliğ'iyse, başka hiçbir canlıda rastgelmediğimiz, 'ben' biçiminde tezâhür eder. Şu hâlde, 'ben' artık bir dirim birimi değildir. O, anlamgücünün verisidir. Böylelikle maddî değil, manevîdir. Bedenini, bünyesini duyumlayan *beşer*'den kendisini anlayarak başkalarından ayırdedebilen *insana* geçiyoruz. Kendisini ilkin duyumlayarak, hissederek, bilâhare anlayarak başkalarından ayırdedebilen insanın temel varlık birimi 'ben'dir. Zaman içerisinde oluşan duyma, anlama ile başkalarından ayırdetme kâbiliyeti ile birikimi, o belirli 'ben'in *tarih*idir.

6. İrâde

Öyleyse 'ben', *tarih* verisi bir varolandır. *Tarihi* kesintiye uğrar, *tarih*liliğini unutursa, o insanın 'benliğ'i sarsılır, giderek, çöker. Beşeri meydana getiren, bütün canlılarda olduğu üzere, evrim-genetik verisi *kaltımdır*. O da, şu durumda, uzak geçmişten yakına -soyoluş (filogenesis)-, yakın geçmişten şimdiki zamana -bireyoluş (ontogenesis)- akıp gelen süreç ile onun berâberinde getirdiği birikimdir. Görüldüğü gibi, evrimsel-genetik süreçler *tarihî* olanları andırır. Şu var ki, insanın olmadığı yerde *tarihten* bahsolunamaz. Zirâ, bulunulan ândan önce uzak ile yakın zaman dilimlerinde olup bitmiş süreçlerin incelendiği alan *evrim*, *genetik*dir. Bahse konu evrimsel-genetik süreçler, yer aldıkları yahut taşıdıkları canlıların 'bireysel katkı'ları olmaksızın olagelirler. Bir tek -artık *beşer* değil- *insan*, 'öz katkı'larıyla, müdâhaleleriyle kendi 'insan oluş'unu inşa eder. Menşece zihnî olan bu 'insan-olma' isteğine *irâde* diyoruz. Şu durumda beşerin evrimsel-genetik kaltımını gayrı irâdî olmasına karşılık, insanın kendisini inşa etmesinin sâiki irâdîdir. Kendisini kendi isteği, yânî irâdesi doğrultusunda inşa eden insan *bilinç* sâhibidir. Bilinçlenen insan da, *kişileşir*.

İrâde-sâhibi olmak, özden HÜR olmağı şart koşar. Bilkuvve hür olan insanın, *hürlüğünü* fiile geçirmesi, fiilinde tezâhür ettirmesi, *irâdedir*. Bu kendisini ilkin *düşünme ediminde*, bilâhare *eylemde* gösterir. *Eylem* de zâten, insana mahsus *hareketlerin*, onun düşünmelerinin semeresi olan düşünceler tarafından biçimlenip yönlendirilmeleridir.

Düşünceler, en basit olanları dahî, ömrün ilerleyen evrelerinde belirirler. Öncelikle tasavvur, zamanla da kavram birikimine kaçınılmazcasına ihtiyâç gösterirler de ondan. Yaşadıklarımızdan bizde kalan ‘iz’ler, temelde, duyu verilerinden neşet etmiş duyular ile bunlardan doğan duygulardır. Dışımızdaki şeylere veya olaylara doğrudan yahut dolaylı ilişkin olarak zihnimizdeki ‘resim’lerin ‘kaba hat’larını, duyu verilerinden neşet etmiş izlenimler ile bunların daha bir seçikleşerek genelleşmesi demek olan duyular oluşturur.

7. Hâfıza

Şeyler ile olayların zihnimize yansıyan sözümona ‘resim’lerine de, nitekim, *tasavvur* diyoruz. Bunların zaman içerisindeki düzenli ve birbirleriyle bağlantılı birikimiye *hâfızadır*.

Olup bitmiş olanların belli bir sonra zihinde canlandırılması, *hatırlama*dır. İşte, üstüne *düşünerek katlandığımız -tefekkür, efkârlanma (réflexion)- tasavvurlar*, ‘resim’li olma özelliklerini yitirerek git gide *kavram* da dediğimiz zihin birimlerinden *düşüncelere* dönüşürler.

Hatırlayarak düşünmelerimiz, hep geçmişte başımızdan geçenler üstünedir. Olup bitenlerin bizdeki ‘iz’leri üstüne düşünerek -hatırlamalar, hatıralar- kendi ‘ben’imiz ile ‘çevre’imiz hakkında düşünceler geliştiririz. Kendi ‘ben’imizi aydınlatan, kendimize açan düşünceler, *bilincimizi* oluştururken; ‘çevre’imize ilişkin olanlar, *bilgilerimizi* meydana getirirler.

Nihâyet, duyma-düşünme-hatırlama işleyişlerimiz ile işlemlerimizin tümü, *inanç* varlığımızın zeminini teşkil ederler. Söz konusu varlığımız, geçmişte temellenip henüz yaşanmamış zaman dilimi demek olan *geleceğe* hamle yapar. İmdi, geçmişteki yaşadıklarıyla yoğrulup ‘pişen’ kişilikli insan bireyi’, yaşanacakların nasıl olabileceklerini hep tasarlamakla meşguldür. İşte, *hâfızasından* sudûr eden onun bu bâriz vasfına ‘tarihî varlık sahası’ diyoruz. İnsan, hem birey hem de toplum olarak tarihî varlıktır.

‘Kişilikli insan’ın kendi ‘ben’ini belirleyen eşsiz özelliklerine *kimlik* diyoruz. Bireyler için olduğunca, belli bireylerin zaman ile mekânca biraradalığından doğan toplum bağlamında da kimlik söz konusudur. Sonuçta, ‘kişilikli insan bireyi’ vasfına uygun toplum da, varlıkca daha üst sevi-

yede bir 'kimlikli birey'dir. Nasıl tek bireyin kendi 'benliğ'ini bilmesi *kişisel bilinci*yse, toplumun öz 'benliğ'ini tanınması da onun *toplumsal bilincini* ortaya koyar. Birinde olduğu üzere, ötekisinde de *bilincin* esası, *hâfızadır*. Toplum hâfızasından kaynaklanan hatıralardan yaşayakalanlar, gelenekleşirler. Gelenekleşebilmiş maşerî (kolektif) hatıralar ise, kendilerini, yaşayan toplumda örf, âdet ile görenek biçiminde duyurur, izhâr ederler. Örf, âdet, gelenek ile göreneklerin heyetimecmununaysa, o toplumun kültürü adını veriyoruz. İmdi, nasıl, kültürsüz toplum olamazsa, aynı şekilde tarihsiz kültürden de bahsedilemez. Tarih, toplumun benliğine ilişkin bilinci, dolayısıyla, kimliğidir. Geçmişini topyekûn unutmuş insan, hâfızasını yitirmiştir. René *Descartes*'ın 'düşünüyorum, öyleyse, varım' düsturu uyarınca, hâfızası silinmiş olan, varlığına -yânî 'benliği'ine- ilişkin bilincini de kaybeder, sonuçta, insanlığından olur. Böyle birine artık insan diyemeyiz. O, salt dirim seviyesine -yânî beşerliğe- rucu etmiş sayılmalıdır; buna ise, 'bitkisel hayat' denir. Aynı şekilde, geçmişini düşünemeyen, demekki, tarihsiz kalan toplum, ortadan kalkmağa hükümlüdür. Dünü olmayan toplumun yarını da olamaz. O, tıpkı hâfızasını kaybetmiş kişi gibi, değerlendirme yapamayıp anlamlandırmada bulunamaz.

Anlamlandırma ile değerlendirme, birbirlerini tamamlayan iki ayrı zihin etkinliğidir. Anlamlandırma, yapma ile inşâ etkinliklerinin asıl sâikidir. Değerlendirmeyse, yapılmış, kurulmuş, inşâ edilmiş olanın yorumu, takdîri ve yargılamasıdır. **ALLAH**, her iki hassanın biricik mâlikidir. Yarattıklarının kuvvesi -sûreti ve ona eklenecek maddenin çeşidi, niteliği ile niceliği ve dahî *Eflâtun*'un deyimiyile *ideası*- kendisinde saklı -hafif bulunduğundan, **O**, her şeyin anlamı ile manâsına ezelden ebede müdriktir -tekâmüle dayanmayan, demek ki, mutlak idrâk ile şuur (bilinç) **O**ndadır. Yalnızca hâlihazır varolan evren (kâinat) değil, olmuş, olan ve olacak bilcümle âlemler **ALLAH**da anlamlıdır. **O**, anlamlandırma yetisini (**Fr** *capacité*), varolan fizik evrende, bilebildiğimizce, bir tek insana bahşetmiştir -bkz: **Hicr**(15)/26; **İsrâ**(17)/85 ile 86.

Değerlendirmeye gelince: Madem yaratıcı **O**dur, yarattıklarının anlamını **O**, içkince bilir -bu bağlamda 'anlam', 'mana' olur-, o hâlde **ALLAH**ın değerlendirme yapmağa ihtiyacı yoktur. Bunun istisnâsı insanla ilgilidir. Zirâ -Melekût âleminin sâkinleri hâric- sınırlı ölçüde, **HÜR-LÜKLE** şereflendirilerek yaratılmış olan, bir tek, insandır. Onun ne duyduğunu, hangi duygulara kapıldığını, ne yapıp ettiğini yaratıldığı ândan itibâren **RABBİ** tarafından bilinmekle birlikte, **ALLAH**, ayrıca, insanın duyusunu, düşünüşünü, hâl ile hareketlerini mütemâdiyem gözleyip değerlendirir -De: Herkes kendisine has ~kendi kâbiliyetine uygun~ tarzda eyler; en doğru yolda olanları ~yolu seçenleri~ en iyi bilen **RABBİ**dir ~**İsrâ**(17)/84.

8. Tarihin Zemini: Akıl

Şu durumda tabîi ki, **ALLAH**ın ölçüsünde olmamakla birlikte - çünkü insan, yaratamaz, sâdece inşa edebilir-, anlamlandırma ile değerlendirme hasletlerini kişi, **RABB**İnden doğrudan doğruya almıştır. Başka bir anlatışla, bunları o, beşerliğinden -dirim cihetinden evrim yoluyla-tevâriis etmemiştir. Bu cümleden olmak üzere, **ALLAH**, yeryüzündeki halifeliğine *insanı* tayin etmiştir. -Bkz: **Bakara**(2)/30 ile **An'âm**(6)/165¹. Bunu da **ALLAH**, **Kendi Ruhundan** kişinin beşer bedenine 'üfleme' sûretiyle izhâr buyurmuştur. Bundan dolayı da, Alman mistiki ile din filozofu Johannes -Meister (Usta)- *Eckhart*'a göre, **Ruhun** insandaki tecellisi demek olan *Akıl*ın, öteki bütün şeylerin tersine, yaratılmamış olup **ALLAH**ın **Kendisini Özü**nden izhâr edişii olduğunu ileri sürmüştür.

Gücünü *Akıldan* alan zihin, dünyayı değerlendirir. Böylelikle bütün yaratıklar için 'değerden-bağımsız' olan dünya ile doğa, insanda 'değer' kazanır. Her 'değerlendirme' işlemi, *Akıl*ın isterlerine uyarak, bir sıradüzeni derpîş eder. Bu düzenin üç basamağı, 'ben', 'ben-benzeri-olan-biz'; 'ben-benzeri-olmayan-dünya-doğa'.

'Ben' ile 'ben-benzeri' alanları arasında aslında önemli ölçüde kesişirler. Aralarındaki ayırım çizgisini çekmek zordur. İkiisi, olanın tesbiti şeklinde tecelli eden 'değerlendirme'nin aşılip dar anlamda *kültür* diye nitelediğimiz kurma, inşa etme mahalinde yer alır. Bu bakımdan 'ben'i 'ben-benzeri -yânî, 'biz'- şartlarının bağlamından koparan Freudcu psikolojinin -psikoanalizin- yarılışına burada işâret etmeden geçemeyeceğiz.

Aslında bir değerlendirme-anlamlandırma bağlamı olması bakımından, gerek 'ben' gerekse 'biz' sahalarında, insan-toplum-kültür âleminin esası *tarihtir*. Hem bireysel, hem toplumsal kimlik, tarih temeli üstünde inşa olunur. Kimlik inşa olduğuna göre, ortada anlamlandırma dediğimiz bir olay söz konusudur. Bu anlamlandırma işinin en geniş ve derin tezâhürü, kültürün inşâsıdır.

Öz 'ben'im'in inşâsı sırasında mensûbu bulunduğum değişik toplum katmanlarının kendilerine mahsus tarihlerinin ağır baskısını her dem duyularım. Bu duyumlama, insan-toplum-kültür çerçevesinde yer alan olaylardan ibâret değıldir. Bahsolunan çerçevenin dışındaki fizik dünya doğayı dahî yine kültürümüzün, dolayısıyla da tarihimizin gözlük camlarından seyrederek değerlendiriyor ve *toplum-kültür* tarihinden ayırdetmek maksadıyla buna *doğa tarihi* diyoruz. Gerçi Laikcilik-Positivcilik-

1. **Kur'ân** meâllerj için bkz:

"**KUR'ÂN**-ı **KERİM**in Türkçe meâl-i Âlisi", Ömer Nasuhî *Bilmen*, Akçağ, Ankara, 1994.

QUR'ÂN, translated and explained by Muhammad *Asad*, Dâr al-Andalus-Gibraltar, 1980.

"The **Meaning of the Holy QUR'ÂN**", *Abdullah Yusuf Ali*, Amana, Brentwood, Maryland, 1989.

Nesnelcilik dünya tasavvuru, giderek ideolojisi, *dünya-doğanın, toplumlaştırılması-kültürleştirilmesine* şiddetle karşı çıkmıştır. Kısaca *evrim* ıstılâhıyla dile getirdiğimiz 'değerden bağımsız' bir *dünya-doğanın*, ancak tahlil olunarak incelenebileceği öne sürüledurulmuştur. Ne var ki, adı üstünde, bu, bir dünya tasavvuru yahut ideoloji olduğuna göre, kendisi de, açıkcası, başlıbaşına bir değerlendirme biçimidir. Demek ki doğanın 'değerden bağımsız' olduğu savının kendisi bile bir değerlendirme ifâdesidir. Şu durumda, doğa araştırmalarında ele alınan konunun yahut nesnenin 'değerden bağımsız' olduğu fikri, bizzât bir değerlendiriştir. Nihâyet, araştırmalardan elde edilen verilerin 'yorum'lanması, 'değer'lendirme değilse, nedir?

Tarih, belli bir bireyin yahut toplumun, kendi geçmişinden bulunduğu hâlihazır âna değin kotarabildiği, metafizik bir söyleyişle, bilincine varabildiği tüm müktesebât, birikim demek olduğu gibi; bu birikimin üstünde düşünerek onda yer alan olayları, süreçler ile varolanları neden-etki bağları çerçevesinde yeniden değerlendirme işini de dile getiren ıstılâhtır. Anlaşılabacağı üzere, ikinci anlamıyla 'tarih', bir bilimin adıdır.

Birinci anlamıyla *tarihin*, her zaman ister birey, ister toplum biçiminde olsun, bütün insanlar için geçerli olduğunu yaşamış örnekleriyle ilk defa akıcı bir usupla tasvir eden Halikarnasos'lu (Bodrum) *Herodotus* (484-425). Sanıldığığının tersine, o, bir vaka olarak *tarihi* ilk keşfeden değildir. Öncelikle medeniyet seviyesine erişmiş kültürler, öteden beri tarih bilincine sâhib olmuşlardır. Hattâ medeniyet aşamasına ulaşmamış kültürlerde de *geçmişten* gelen birikimler yaşanır. *Geçmiştekiler* ile *şimdi* yaşananlar arasında dikkate değer bir kırılma, bir fark yoksa, iki zaman kesiti arasında belirgin bir ayırım çizgisi çekilemez. Bu durumda, yüzeye yansımış bir tarih bilincinden bahis açılmamakla birlikte, yine de *geçmişe* ilişkin belli belirsiz bir 'farkındalık'tan söz etmek yanlış olmaz. Demekki, değişik derecelerde olmakla birlikte, *tarih*, her toplumda bir biçimde algılanır.

Kendi medeniyetlerinin saçtığı parlak ışık karşısında körleşip başireti bağlanmış, Yeniçağ Batı Avrupalı bir bölük önyargılı, kibirli filozof ile bunların kör topal yamaklarının tersine, onlardan iki bin küsür yıl önce yaşamış koca Herodotos, tümüyle *tarihten* yoksun toplumdan söz edilemeyeceği gerçekliğini görüp kendisinden sonrakilere bildirmiştir.

Herodotos, bir vaka olarak *tarihi* bütün değişik vecheleriyle, çeşitli toplumları tanıyıp incelemek sûretiyle tesbit etmenin yanında, bunu soyutlayarak salt bir kavram olarak da irdelemiştir. Böylelikle bir nevi *tarih sistematığının* zeminini hazırlamıştır.

Gelenek ile görenekleri, örf ile âdetleri ve içerisinde buldukları iklim, coğrafya ile topoğrafya şartları çerçevesinde farklı toplumlara

mensûp bireylerin birbirlerine savaş ile barış dönemlerinde nasıl davrandıklarını Herodotos bize karşılaştırmalı ve tasvirici tarzda *hikâye* etmiştir. Nitekim, Almandada -Geschichte- yahut Felemenkcede -geschiedenis- gördüğümüz gibi, *tarih*, kimi dillerde *hikâye* anlamına gelir. Ama *bilim* şeklinde 'tarih'in belirlendiği Yunancada, *Historia*, 'araştırma', 'malûmat' anlamlarını içermektedir. '*Historia*', 'soruşturmak' demek olan *historein* masdarının isim hâlidir. İşte, genelde *bilimi* -επιστήμη- tarif edip onun aksiyomatığı ile sistematığını ilk kez belirleyen *Aristoteles* (384-322), *Historiayı* belli toplum-kültür bağlamında olup bitmiş yahut gelip geçmiş olaylar ile kişilerin neden-etki bağlantıları dikkate alınarak araştırılması biçiminde anlayıp açıklamıştır. *Tarihi Herodotos* anlamında klasik Türkçede *vakanüvislik* -'vakaların kayda geçirilmesi sanatı', 'vaka yazıcılığı'-, *Aristoteles*inkisindeyse, tarifi ile sistematığı felsefede yapılan *bilim* olarak anlıyoruz. Daha *Aristoteles*, *bilim* olmakla birlikte, *tarihin*, *doğa bilimler*inden farklı bir *aksiyomatik* ile *sistematığe* mâlik olduğu gerçekliğine parmak basmıştır. Bilim midir yoksa zanaat mı olduğu sorusu bilim felsefesinde henüz tatmin edici ölçülerde cevaplandırılmamış olan *iktisâdi* bir yana bırakırsak, insan-toplum-kültür âleminin kendisini doğrudan doğruya ele alan uğraşılardan -*klasik mekaniğin* teşkil ettiği- *bilim ülküsüne* en ziyâdesiyle yaklaşan *tarihtir*. Doğa bilimlerinin tersine, bilim olarak tarih, her ne denli konusunun bağlam çerçevesinde kendisi inşâ etmek mecburiyetindeyse de, sonuçta, araştırılan konu ile araştırıcısı arasında zamanca² fasılanın bulunması, öznel duygu bağlarının kurulmasını bir nebze önler. Bahsolunan fasıla genişlediği ölçüde bu bağın oluşma ihtimâli de azalır. Bu sebeple, bilimin nesnellik şartına en fazla yaklaşan 'tarih' kesimi, onun *tarihöncesi* (**Fr** préhistoire) yahud *ön-tarih* (protohistoire) kalıntıları üstüne girişilen araştırmalar alanıdır.

Devlet ülküsünde birleşmiş toplum demek olan milletin kimliği en seçik hâliyle ona ait topyekûn birikim üstüne girişilmiş sistematik çalış-

2. Haddizâtında, medeniyetimizin klasik kaynak dili Arapçada *tarih* sözü *zaman* veya *vakit* anlamına gelir. Başka bir deyişle, *zaman* veya *vakit* anlamdaştır.

Leiden'de (*Felemenk*) yayımlanan "*İslâm Ansiklopedisi*"nin 1979 Türkçe baskısında (M.Eğ.B., İstanbul) *tarih* sözünün, ortak Sâmi v-r-h köküne dayandığı bildirilmektedir. İbrancada 'ay' anlamına gelen *Yerah* da aynı kökten türemiş. Buna göre, 'ay' ile 'tarih' bir kökten çıkıp benzer anlam taşımıştır. Bahse konu anlam, bir taraftan "bir hâdisenin yahud tarihî vakının vâdesinin tayin ve tesbiti", öte yandan da "bunun vukûu ânını, zaman devresini ifade etmek üzere gelişmiştir" (11.cilt, 777.s.).

"*Biraz Yakın Tarih, Biraz Uzak Hurâfe*" (Kitabevi, İstanbul, 1998) başlıklı kitabının 63. sayfasında İsmail *Kara* bey bizlere, *Şemseddîn Sâmi* beyin anıtlık "*Kâmûs-ı Türkt*"sinden (İkdâm matbaası, İstanbul 1899) hareketle, '*esâtîr*' sözünün, 'nizâmsız kelâm' (saçma) manâsına geldiğini söylüyor. "Nitekim" diyor, "zamanımızda da *tarih-i kadîm*, hattâ *tarih* kelimelerini, 'vâhî, boş şeyler' manâsında kullananlar vardır. 'O, tarihe karışmıştır', 'bu artık tarih olmuş' denildiğinde, 'yalan olmuş, sâde lafta kalmış' yahud 'adı, nâmı pâyıdâr olmuş, istihâr etmiş' manâlarından her biri kastedilir..."

Arapca aslında 'soyağacı', 'soykütüğü' anlamına gelen 'şecere', *İslâm*leşmiş dillerden Malaycada 'tarih'e karşılıktır.

malar anlamında tarih felsefesinin kurulmasıyla çıkarılabilir. Şu durumda tarih felsefesi, belli bir toplumun, milletin, kültür yahut medeniyetin kimlik çetelesidir. Nasıl kültürlerin oluşturabilecekleri en üst basamak *medeniyet* ise, medeniyetlerin dahî ulaşabileceği en yüksek aşama *felsefileşmiş medeniyet* safhasıdır. Nitekim bellibaşlı felsefileşmiş medeniyetler ile kültürlerin kimlik çetelerini çıkarmış filozofları olmuştur. Bunu *Eskiçağ Ege medeniyetine Herodotos ile Aristoteles; Ortaçağ Hıristiyan medeniyetine Azîz Augustinus ile Akinolu Thomas; İslâm medeniyetine Gazalî ile İbn Haldun; Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetine Galileo Galilei ile Isaac Newton; Yeniçağın İtalyan kültürüne Niccolo Machiavelli, Fransız kültürüne René Descartes, Jean-Jacques Rousseau ile François Marie Voltaire, İngiliz kültürüne William Shakespeare, Thomas Hobbes, John Locke ile David Hume, Alman kültürüne Martin Luther, Immanuel Kant, Johann Wolfgang von Goethe ile Georg Wilhelm Friedrich Hegel; Çağdaş cihânşumûl İngiliz-Yahudî medeniyetine de Adam Smith, Charles Darwin ile Karl Heinrich Marx* yapmışlardır.

Sonuç olarak toparlarsak; gerek birey gerekse toplum düzleminde 'insan-oluş'unu sağlayan, demekki 'kişiliğ'ini kuran insanın zihninde açık yahut bulanık bütün baştan geçmiş olanların çetelesinin çıkarılması demek olan *tarih*, aşağıda dökümü sunulan konuları anlamca kapsamaktadır:

~ Kişiler ile toplumlarda bilinçlenilerek -yânî, 'öz bilgisi'ne erişilerek- 'kimliğ'in oluşturulması;

~ özellikle toplumun maşerî hâfızasında yer etmiş -gelenekleşmiş örf ile âdetler, esâtürler, kıtlıklar, felâketler, tabîî âfetler, dinî-tasavvufî yaşantılar, iktidar kavgaları, iktisâdî bolluk yahut sıkıntılar, zafer destanları yahut bozgun üstüne ağıtlar, sefer yahut ricatlar, aşk maceraları ile hikâyeleri, yurtlanma efsâneleri cinsinden- yaşanmışlıklar, ya oldukları zaman ya da olup bittikten sonra kuyumcu titizliği ve dikkatiyle ayıklanarak kayda geçirilmeleri: Tarihçiliğin esasını oluşturan *vakanüvislik*;

~ belli bir toplumda, kültürde, medeniyette yahut medeniyetler câmiasında maşerî hâfızaya nakşolmuş yaşanmış cümle olayları elden geldiğince dikkate alarak bunların, nasıl, neden ve hattâ niçin cereyân etmiş olabileceklerini sorgulayıp bilim aklının gerektirdiği nedensellik ile nesnellik ilkelerine uygun tarzda ya düzayak hikâye ederek ya da karşılaştırmalı biçimde izâh edebilecek açıklama örneklerini geliştirip önermek: *Tarih bilimi*;

~ ve nihâyet *tarih felsefesi*: Bu da, yine, iki bölüme ayrılır: Tarih biliminin felsefesi ile tarih metafiziği.

Nasıl, tarih biliminin ilk şaşmaz örneğini Herodotos'ta buluyorsak, bunun felsefesini de ilk yapan Aristoteles olup Yeniçağda adını koyan da -*Philosophie de la Histoire- Voltaire*dir. Tabii, gerek Aristoteles'te gerekse Voltaire'de tarih biliminin felsefesi, tarih metafiziğinden besbelirgin çizgilerle ayrılmış değildir. Yine de, bugün tarih biliminin felsefesi tâbiri altında tanıdığımız çalışma-inceleme alanına ilkin öncelikle Aristoteles'te rastgeliyoruz. Ama asıl oluşup olgunlaşması Wilhelm *Dilthey*ladır (1833-1911).

Tarih metafiziğine gelince; onun da ilk dikkate şâyân simâsı Giambattista *Vico*'dur (1668-1744). Bunun doruğunaysa, Hegel ile daha küçük ölçekte Johann Gottlieb *Fichte*'nin (1762-1814) çalışmaları ulaşılır. Ancak, asıl kayda değer hamle çağımızın önde gelen filozoflarından José *Ortega y Gasset*'le (1883-1955) vukû bulmuştur: Tarih, insan-toplum-kültür gerçekliğinin dışında, ondan ayrı mütâlea edilemez. Tam tersine, insan-toplum-kültür, 'tarih ocağı'nda pişer. Her insan-toplum-kültür gerçekliği, 'piştiği'i 'tarih ocağı'na göre 'bakış açısı' (Fr: perspectif) kazanır. -bkz: José *Ortega y Gasset*: "*Estructura de la Vida, Sustancia de la Historia*", 23.s, "*En Torno a Galileo*"da; Espasa Calpa, Madrid, 1965.

Böylelikle her insan-toplum-kültür, öz tarihinden ötürü kendisine has bir gerçeklik 'reng'ine bürünür. Buradan hareketle, 'insan-tarih-toplum-kültür' bütünlüğünden bahsetmek lâzım. Her tarih biriciktir; bu yüzden, hiçbir 'insan-tarih-toplum-kültür' gerçekliğini başka birinin bakış açısından açıklamaya imkân yoktur. Ancak, bunların arasından benzerliklerin, ortaklıklar ile etkileşmelerin olmadığı anlamını çıkarmak da doğru değildir. Tarihçiliğin, ama özellikle de -gerek tarih biliminin felsefesi gerekse tarih metafiziği anlamlarında- tarih felsefeciliğinin zorluğu, 'insan-tarih-toplum-kültür'lerin özgün gerçekliklerinin üstünde ve onları da kapsayan evrensel yahud insanşumûl değerler ağı var mı; varsa, cüzî birimlerin, bahsi geçen tümel (evrensel) değerler varlığı içerisindeki konumları, önemleri ile ilişkileri nelerdir, sorularında odaklaşmaktadır.